

Kappanyos András: Túl a sövényen

Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021, 286 l.

SOHÁR Anikó

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK Angol–Amerikai Intézet, Angol Nyelvpedagógiai és Fordítástudományi Tanszék, egyetemi docens

ORCID: 0000-0003-1526-3623

Mindig örömteli fordítással, fordítástudománnyal foglalkozó, magyar nyelvű kötetet forgathatni, s Kappanyos András írásai a témában különösen figyelemre méltók. A *Túl a sövényen* ismertetése azonban először föladta a leckét sokrétűségével és változatosságával. Végül úgy döntöttem, hogy a recenzens nem hagyhatja figyelmen kívül, mik voltak a szerző elképzelései, amikor megírta művét, mit szeretett volna közvetíteni, elérni, hiszen a kitűzött célokhoz képest érdemes vizsgálni az írás felépítését, elméleti kereteit, eszköztárát, példáit és más jellegzetességeit. Ebben az ismertetésben tehát a viszonyítási alap Kappanyos András nyilatkozata új könyvéről a kiadó honlapján:

A *Túl a sövényen* című könyvet úgy képzeltem el, mint egy digitális kor előtti hanglemezt, A és B oldallal, hosszabb-rövidebb számokkal, amelyeket más-más helyzetben írtam, de mégis eleve összefüggtek, vagy a közös kontextus és a szerkezet teremtett közöttük összefüggést.

Az A oldalt csupa olyan szöveg alkotja, amelyek már mind ebbe a könyvbe íródtak, még akkor is, ha közvetlen létrejöttüket egy-egy kötetfelkérés vagy konferenciameghívás is segítette, vagy jótékonyan megsürgette. A fordítástudomány távlatairól és a versfordítás taníthatóságáról szóló fejezetek háttérben komoly inspirációt jelentett az a vita, amely 2018 tavaszán a *Jelenkor* hasábjain indult el a formahű fordítás értelméről. A recepció regisztereiről szóló fejezet jó részt az Irodalomtudományi Intézetben folyó műhelymunkából nőtt ki. Az anakronizmusról és a tropológiáról szóló fejezetek (talán az utóbbit tartom a leginnovatívabbnak) a 2018–19 során tartott konferenciaelőadásokból párolódtak le a covid-zárlat hónapjaiban. Mindkét oldal nyitó szövegének szükségességére csak akkor ébredtem rá, amikor a lemez szerkezete már csaknem összeállt.

A B oldalon a *Jobb, mint az eredeti* című írás funkciója, hogy tematikus szívet alkosson azzal a két szöveggel – egy Kosztolányi- és egy Karinthy-esettanul-

mánnyal –, amelyek még a lemez koncepciója előtt elkészültek, de természetesen eleve is kapcsolatban álltak, hiszen mindkettő (illetve most már mindhárom) az adaptáció lehetőségeit és határait tárgyalja. A történet egy további szála 2017 tavaszán Bloomingtonban, az Indiana Egyetem Herman B. Wells könyvtárának polcsorai között indult el, amikor először volt alkalmam egyszerre látni ugyanannak a Baudelaire-sonettnek vagy három tucat különböző angol fordítását – ebből alakult ki a *Chatisztika* című, módszertani alapú, de eredményeiben a metodikai tanulságokat meghaladó négyíves fejezet, a B oldal második része.¹

Az, amit az olvasó a kezébe kap, valóban hasonlít egy manapság vinylnek, régebben bakelitnek mondott lemezre, de csak akkor, ha az nem úgy tematikus, mint mondjuk a Hobo Blues Band *Vadász*at vagy a Pink Floyd *The Wall* című albuma, amelyek az egymást követő számokból időrendi sorrendben szerves egészet építenek föl, hanem inkább egy előadó – színész vagy énekes – szívéhez legközelebb álló és hangfekvéséhez leginkább illő (vers-, ária- vagy dal)válogatás, mint mondjuk Cesare Siepi *Recital 1947–1957* vagy *Songs and arias* című lemezei: csodaszép hangon, rendkívüli muzikalitással előadott, a hallgatóságnak legalább részleteiben egészen biztosan tetsző, ám valahonnan valahová eljutó történeté nem szervesülő tudományososszé-válogatás. Legnagyobb hiányossága a kulturális fordítástudomány területének leszűkítése a műfordításra, ideértve a filmfordítást is, másféle fordításról ugyanis nem nagyon esik szó. Legnagyobb erénye pedig Kappanyos személyisége, irálya és műveltsége a téren. Összességében a mű könnyen olvasható, szórakoztató, itt-ott provokatív bevezetés a fordítástudományos gondolkodás egyik aspektusába. Bizonyára lesznek, akik szerint ismeretterjesztésnek túl alapos, túl sok benne a hivatkozás, míg tudományos elemzésnek helyenként túl frivol, túl kevés szó esik rigorózus módszertanról, s az elméleti keretek is lehetnének markánsabbak. Én azonban azt gondolom, hogy több ilyen könyvre lenne szükség, olyan kötetekre, amelyekben a tudós szerző élvezettel csapong a neki kedves témák között, s amelyek egyaránt bepillantást engednek egy kutató-oktató-műfordító látásmódjába, gondolatmeneteibe, tudományos nézeteibe, és a fordítás rejtelmeibe (ez utóbbit kiváltképpen a címadó esszé és a „B-oldal” fordulatossá, szórakoztató és tanulságos írásai teszik meg).

Az „A oldalon” található fejezetek azonban számos kérdést vetettek föl bennem. A címadó esszé az irodalmi utalás lefordíthatóságának problémáját elemzi, s élvezetességét az sem csorbítja, ha nem értünk egyet a szerzővel: valóban a célnyelvi olvasó ismereteire kell támaszkodni ahhoz, hogy az ilyen allúzió észrevehető és intellektuális örömet okozó lehessen, s ez semmi esetre sem lehet célnyelvi hivatkozás a szerző által szépen végig vitt okokból. Azonban ilyenkor, főleg, ha az allúzióknak különös jelentősége van, a legcélravezetőbb megoldás hasonló értelmű, a forrás- és a célkultúrában egyaránt közismert elem beillesztése a nemzetközi kínálatból, nem feltétlen a forrásnyelvből, -kultúrából.

1 Túl a sövényen – Kappanyos András új kötete a magyar műfordítás hagyományairól (2021. november. 3), <https://abtk.hu/hirek/2010-tul-a-sovenyen-kappanyos-andras-uj-kotete-a-magyar-muforditas-hagyomanyairol>, hozzáférés: 2022.10.20. A lemez hasonlat, valamivel rövidebben, felbukkan a kötet előszavában is (10).

Felkaptam a fejem a *Milyen fordítástudomány?* című fejezet nyitómondatára, az ugyanis így hangzik: „A fordítástudomány fordításeményekkel, azok kondícióival és következményeivel dolgozik.” (31.) Akkor a fordító személye (és a fordításeményhez kapcsolódó összes ágens) minek tekintendő? Kondíciónak? Nem, hiszen a definíciót követő felsorolásban nem szerepel. Akkor hát kimaradt a fordító, ami a diszciplínán – mármint a fordítástudományon – belül mára széles körben elterjedt *Translator Studies* [fordítótudomány] elnevezésű, erőteljesen fordításszociológiai irányultságú áramlat, és a fordítás létrejöttében résztvevőkre alkalmazott *multiple translatorship*² vizsgálódások korában meghökkentő.

Ugyanilyen meglepő számomra az is, hogy a fordítás háromféle – nyelvtudományi, kultúratudományi és metafizikai – megközelítésének tárgyalásakor az összehasonlító irodalomtudomány nem jelenik meg. Holott a nyelvtudományi felfogással szembe fordulva a komparatiztika teremtette meg a múlt század hetvenes éveiben³ a fordítástudományt önálló diszciplínaként,⁴ s nélküle nem létezhetne a kultúratudományi témakezelés sem. Ráadásul abban, hogy a komparatiztika beemelte vizsgálódásai körébe a műfordítást, sőt a világirodalom fogalmának kulcskérdésévé tette, kitüntetett szerepet játszottak magyar irodalmárok. Mint ismeretes, a fordítástudományt a nyelvészek mindmáig az alkalmazott nyelvészet címke alá sorolják, következésképpen a magyar tudományos pályázatok is (OTKA, NKFIH stb.). Ezért különösen fontosnak vélem, hogy szó essék az irodalomtudomány és a jellegénél fogva interdiszciplináris fordítástudomány régóta fennálló szoros összefonódásáról minden lehetséges fórumon.

A fejezet a már említett megközelítéseken túl Nádasy Ádám és Mezei Gábor gondolat kísérleteit tárgyalja, s bár egyikkel sem ért egyet, mivel figyelmen kívül hagyják „a fordítás eredendően *diszkurzív*” jellegét (41, kiemelés az eredetiben), érdemeiket, ha másban nem, a megszokott elvetésében és új utak nyitásában elismeri.

A talán legcsapongóbb *Fordítás és recepció* című fejezetben, amely érinti a műfordítás terminus változásait is, de főként a – forrásszöveg presztízséhez köthető – regiszterválasztással foglalkozik, Kappanyos szélsőséges esetnek tartja Kazinczy Kayser-fordítását, bár ez csak mai fordításértelmezésünk felől extrém, a végletes adaptálás, lokalizálás, sőt transzkreáció a korszakban nem számított ritkaságnak. Mi több, később sem, amire jó példa az *Alice in Wonderland* futtában itt is említett és *A műfordítás mint extrém sport* című fejezetben elemzett Kosztolányi-féle fordítása vagy Karinthy *Micimackója*. S nem lehet szó nélkül elmenni az ilyen sommás megállapítások mellett sem:

2 Az angol nyelvű szakirodalomban használatos *multiple translatorship* kifejezés a megjelent alkotás, esetünkben fordítás létrehozásában résztvevők összességét fedi, nem csupán a szerző/fordító, hanem a kiadói szerkesztő, a kontrollszerkesztő, a szakmai lektor és a korrektor közös munkája értendő alatta, lásd Jack STILLINGER, *Multiple Authorship and the Myth of Solitary Genius* (Oxford: Oxford University Press, 1991); vagy Hanne JANSEN and Anna WEGENER, „Multiple Translatorship”, in *Authorial and Editorial Voices in Translation*, ed. Hanne JANSEN and Anna WEGENER, 1–38 (Montréal: Éditions québécoises de l'œuvre, collection Vita Traductiva, 2013).

3 Elméleti és tudományterületi indíttatástól függően a fordítástudomány önállósodásának ideje vitatható, de a többség nagyjából a 20. század közepére, második felére helyezi.

4 SOHÁR Anikó, „Az önálló fordítástudomány létrejötte és irányzatai (1976–2000)”, in *A nyelv mint lelkünk tükre*, szerk. NAGY Sándor István, 298–308 (Budapest: MTA Modern Filológiai Társaság, 2022).

Kétségtelen tény, hogy Karinthy fordítása nem tud mindent, amit az eredeti tud, azaz **nem rendelkezik olyan gazdagon szervezett belső motívumrendszerrel és külső allúziórendszerrel, nem épít annyira konzisztens univerzumot** – de **ez alapján véve minden fordításról elmondható.** (49. A kiemelek tőlem.)

Kappanyos ezzel – és más hasonló megnyilvánulásokkal – magát ahhoz a legelterjedtebb és gyakran Walter Benjamin nevével fémjelzett iskolához sorolja, amely szerint minden fordítás szegényes utánzás, s mint olyan, alsóbbrendű az eredetinél. A fordító a szerző aláztos szolgálója, háttérbe simuló tolmácsa, nem társszerző, alkotótárs, egyenragú fél. Az efféle állításokból tűnik ki tán leginkább, hogy a szerző provokatívan az irodalom- és kultúratudomány felől közelít a (mű)fordításhoz, azok primátusa számára megkérdőjelezhetetlen, pedig korábban határozottan leszögezte, hogy nem sok maradna a magyar irodalomból, ha kiszórnánk belőle minden importált – fordított – mintát. Ráadásul később arról ír, hogy a műfordítás lényege pont az, hogy hangot adunk az idegennek, újraterejtjük a beszélő szubjektumot (101): mégis, minden műfordító a szerzőnél gyöngébb képességű alkotó? S mi van azokkal a műfordítókkal, akik maguk is szerzők? Műfordítás közben meg kell zabolázzák alkotóerejük?⁵ Netán azt sugallja ez a kijelentés, hogy maga a műfordítási tevékenység, az igazodási kényszer, a gúzsba kötötteen táncolás modern értelmezése gátolja a kreativitás blokkolásával az eredetivel egyenértékű, komplex irodalmi szöveg létrehozását?

Ezután a *Fordítás és tropológia* fejezet a nyelv mélyszerkezetével foglalkozik, a képes beszéddel és az abból fakadó fordítási nehézségekkel, a hegy arcától a szem almáin át a tú fokáig. Lakoff és Johnson⁶ óta a fogalmi metaforák (*conceptual metaphors*) átültetése a fordítástudomány kedves vizsgálódási területei közé tartozik. Annál is inkább az, mert magának a fordításnak történetét is leírhatjuk váltakozó, a fordításra és a fordítóra vonatkozó hasonlatokkal.

A következő fejezet – *Anakronizmus és anatópizmus a fordításban*, melyek közül utóbbi elkerülhetetlen – az időben vagy térben távoli világok reprezentálása során felmerülő fordítási problémákra összpontosít. A kulturális szocializációnak hála a hitetlenkedés felfüggesztése norma, a művekben magyarul beszél boldog-boldogtalan, s ez „mindaddig nem tűnik fel, amíg valamilyen metanyelvi működés rá nem mutat” (77) Kappanyos elvárja, hogy a fordító ne hozzon létre új anatópizmusokat a fordításában, jóllehet kicsivel később maga is elismeri, hogy a célkultúrához tartozó nyelvi vagy referenciális elemek teljes elkerülése lehetetlen.⁷ A legalaposabban kibontott példa, Rilke *Archaikus Apolló-torzó* című versének magyarra ültetése a fordítói olvasat klasszikus esete: nem mindegy, hogy a fordító kizárólag a szövegből indul-e ki, vagy figyelembe veszi a kulturális kontextust, elvégzi a pontos értelmezéshez szükséges kutatómunkát (például azzal, hogy elolvassa Kappanyos elemzését).

5 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek* (Budapest: Szépirodalmi, 1971).

6 George LAKOFF and Mark JOHNSON, *Metaphors We Live By* (Chicago: University of Chicago Press, 1980).

7 Nem tudom, szándékos volt-e a 82. oldalon az *Elidegenítő effektusok* alcím alatt „a menyét elhozta a menyét” többször is citált példában a menyét angol nevét (ami *weasel* lenne) zárójelben valójában németül (*Wiesel*) feltüntetni. Ha az, briliáns elidegenítés és önironikus kommentár, le a kalappal! De freudi elszólásnak sem rossz.

Az oldal zárófejezete, a legkiérleltebb írás a *Denaturált beszéd* címet kapta, s a szerző szívének legkedvesebb témáról, a nemzeti értéknek nyilvánított formahű versfordításról s ennek oktatathatóságáról szól. Újra előkerül a téma, hogy idővel hogyan változik a műfordítás felfogása, ki számít műfordítónak: a múlt század második feléig csak a versek, főleg klasszikus auktorok, s itt-ott a drámák áttünetőit nevezték műfordítónak, mára már az irodalmi próza fordítóit is közéjük sorolják.⁸ Kappanyos megkülönbözteti a tanári-tudósi, műkedvelő és professzionális versfordításokat, s kijelöli ezek helyét. Kitér a versfordításhoz szükséges, ám szerinte csak korlátozottan fejleszthető készségekre (ritmus- és stílusérzék, kombinatorikus készség, szókincs, nyelvi kreativitás, ízlés stb.) és a tanítható kompetenciákra (a verstani szabályoknak és gyakorlatoknak, valamint a két nyelv közötti átváltási szabályok rendszerének ismerete/használat), és felsorolja, mi mindennek kellene bekerülnie egy nemzetközi verstanra alapuló tananyagba. Ebben a fejezetben is olvashatók olyan megállapítások, amelyek azonnal párbeszédre invitálnak,⁹ s a könyvnek ezt a tulajdonságát az elején ugyan kihagytam az érények felsorolásakor, ám nem azért, mert elhanyagolható. Talán ez a legnagyobb érdeme: végig bevon, elgondolkoztat, provokál, intellektuális kihívást jelent. Köszönet érte.

Azokat persze, akik egy ideje nyomon követik Kappanyos András gondolatait a (mű)fordításról, nem fogja meglepetés érni a kötet olvasásakor, mivel a *Túl a sөvényen* egyértelműen a *Bajuszбögre* folytatása, s a vita a formahűségről és a műfordítás-elemző gyakorlat is ismerősek lesznek. Bizonyos szempontból régi lemez. Régi, de korántsem lejárt. Egész biztosan rákerül az ajánlott olvasmányok listájára a bölcsészkarok irodalommal és fordítással foglalkozó kurzusaiban, ha ugyan nem a kötelezőkére. Az én óráimon már rá is került.

8 Néhány éve egy volt hallgatóm boldogan újságolta, hogy megkapta élete első hivatalos megbízását műfordításra, egy szakácskönyvet. Akkor elhültem, de vajon Dragomán György *Főzőskönyvét* műfordító ülteti idegen nyelvre?

9 Például: Miért csak korlátozottan tanítható a szókincs vagy a ritmusérezék felnőttkorban (vö. Kodály-módszer)? Hol a határ a fordítás és a saját vers között, ha egyetértünk Kosztolányi kijelentésével: „Nekem a legfőbb ambícióm, hogy szép magyar verset adjak, amely az eredetit lehetőségig megközelíti”? És még sorolhatnám.